

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Bydgoszcz, dnia 10 lutego 2017 r.

Poz. 680

UCHWAŁA NR XXVII/188/2017 RADY MIASTA KOWAL

z dnia 19 stycznia 2017 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Kowal na lata 2017 – 2020”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9, art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 446; zm.: Dz. U. z 2016 r. poz. 1579) oraz art. 87 ust. 1 - 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446; zm.: Dz. U. z 2015 r. poz. 397, poz. 774 i poz. 1505 oraz z 2016 r. poz. 1330 i poz. 1887) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjąć „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Kowal na lata 2017 – 2020”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Kowal.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Przewodniczący Rady

Krzysztof Pasiński

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA

KOWAL NA LATA 2017-2020

MARZEC 2016 r.

SPIS TREŚCI:

I. Wstęp.

1. Informacje ogólne dotyczące miasta Kowal
2. Słownik pojęć
3. Podstawa prawna i cele opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

II. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.

1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta
2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu zachowania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego miasta
 - a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków
 - b) zabytki nieruchome wpisane do gminnej ewidencji zabytkówArcheologia miasta Kowal
 - c) stanowiska archeologiczne
3. Postulaty konserwatorskie dotyczące opieki nad zabytkami nieruchomymi

III. Założenia programowe opieki nad zabytkami.

1. Szanse i zagrożenia dla środowiska kulturowego
2. Priorytety Programu
3. Kierunki Programu (perspektywa wieloletnia)
4. Zadania programowe na lata 2017-2020
5. Instrumentarium realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

IV. Realizacja i źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.

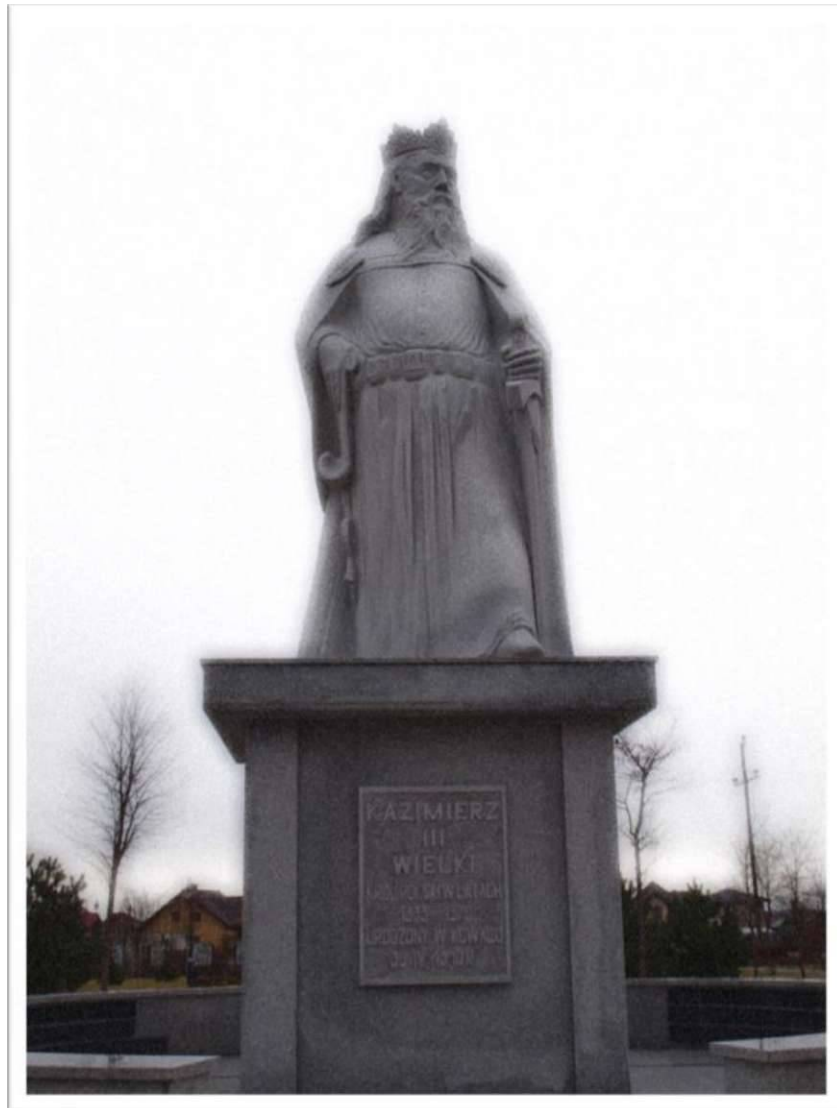
1. Realizacja i monitorowanie działania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami
2. Źródła finansowania Programu określone przez miasto Kowal

Literatura i źródła

Załącznik nr 1 - Gminna Ewidencja Zabytków

Niniejsze opracowanie zostało przygotowane przez: **mgr Ewę Kuską - Oleksy**

Konsultacja merytoryczna: mgr Michał Oleksy

Fot. 1. Pomnik Kazimierza Wielkiego (fot. i stylizacja: Ewa Kuską-Oleksy)

I. Wstęp.

1. Informacje ogólne dotyczące miasta Kowal.

Kowal to niewielkie miasto położone w centralnej części Polski, przy skrzyżowaniu międzynarodowej trasy E-75 - droga krajowa Nr 1 Gdańsk-Łódź-Cieszyn z drogami wojewódzkimi Nr 265 Brześć Kujawski - Gostynin i Nr 269 do Chodcza. Droga Nr 1 łączy Kowal z Toruniem - siedzibą Sejmiku Samorządowego Województwa Kujawsko - Pomorskiego. Otoczenie miasta stanowi gmina wiejska Kowal.

Pod względem administracyjnym miasto Kowal należy do powiatu włocławskiego. Spośród większych miast najbliższej Kowala położony jest Włocławek (15 km).

Kowal jest wyodrębnioną jednostką samorządu lokalnego, od roku 1991 funkcjonującą niezależnie od gminy wiejskiej Kowal. Miasto zajmuje powierzchnię 4,7 km². Liczba mieszkańców wynosi około 3500 osób.

Miasto Kowal leży na terenie historycznych Kujaw, nad rzeką Rakutówką, dopływem Lubienki. To tu znajduje się Urząd Gminy i Urząd Miasta, jak i ośrodki świadczące usługi dla ludności w zakresie zdrowia, kultury i oświaty oraz przemysłu i handlu. W bezpośredniej okolicy Kowala znajdują się lasy Nadleśnictwa Włocławek. Na terenie jednego z leśnictw - w Przyborowie - została utworzona ścieżka przyrodnicza - Kukawy. Ścieżka liczy 3,5 km. W opisywanych lasach prowadzona jest gospodarka uwzględniająca zasady ekorozwoju - kompleks leśny w okolicy Kowala należy bowiem do „Leśnego Kompleksu Promocyjnego - Lasy Gostynińsko- Włocławskie”. W samym Kowalu mieści się siedziba Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego, przy którym znajduje się Rycykowy Zakątek - ogród edukacyjny przy Parku Krajobrazowym w Kowalu.

Niewątpliwą ozdobą miasta jest odrestaurowany i zmodernizowany park miejski im. Leona Stankiewicza oraz Park Kazimierza Wielkiego.

Utworzony w 1979 roku Park Gostynińsko-Włocławski leży w pradolinie Wisły między Włocławkiem, Płockiem, Gostyninem i Łąckiem. Park zajmuje powierzchnię 38,950 ha. Na jego terenie znajdują się 43 jeziora, a jego zalesienie sięga 62 %. Zróżnicowanie terenu i swoisty mikroklimat parku są magnesem dla spragnionych wypoczynku kowalan, a ciekawe ścieżki spacerowe dają liczne możliwości obcowania z przyrodą¹.

¹ „Włocławek i okolice regionem turystyki aktywnej”, red. A. Szczepański, s. 6.

W Kowalu odbywa się corocznie festyn przyrodniczy „Lato w Parku”, którego gospodarzem jest zarząd Gostyńsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego w Kowalu wraz z burmistrzem Kowala. Celem festynu jest edukacja przyrodnicza, a także promocja walorów kulturowych i historycznych regionu. Z innych imprez cyklicznych wymienić należy: Jarmark Kazimierzowski (3 maja), Piknik Strażacki (15 sierpnia) oraz Ogólnopolski Konkurs Poetycki dla Dzieci i Młodzieży KUJAWY.

Poniżej przedstawione zostały główne ośrodki skupiające życie kulturalne kowalan. Na bazie budynku byłego dworca autobusowego powstało Centrum Społeczno-Kulturalne Miasta, w którym działa świetlica środowiskowa, Młodzieżowy klub „Puchatek” oraz działające od 2015 roku: Rada Seniorów Miasta Kowal, Klub Honorowych Dawców Krwi. To w CSK odbywa się corocznie Jarmark Kazimierzowski. Ponadto w Kowalu znajdują się: Biblioteka Miejska, Stadion Miejski im. Kazimierza Górskiego, Dom Pomocy Społecznej i remiza MOSP, pełniąca funkcję Domu Ludowego. W remizie, ozdobionej powiewającą flagą Kowala, odbywają się występy artystyczne, najważniejsze uroczystości miejskie i rodzinne, zebrania, bale sylwestrowe i dobroczynne. Z wieży strażackiej, codziennie w południe rozbrzmiewa hejnał skomponowany i darowany miastu przez Zbigniewa Preisnera.

W Kowalu działają organizacje: Miejska Ochotnicza Straż Pożarna (od 1902, z orkiestrą dętą - od 1908), MGKS Kujawiak, Kółko Rolnicze (istniejące od okresu międzywojennego), Koło Gospodyń Wiejskich (od 1955 r.), Koło PCK (od 1945), Związek Emerytów i Rencistów, Związek Kombatantów RP, Związek Hodowców Gołębi Poczтовых). Duże znaczenie ma także Wspólnota Leśna Rolników Miasta Kowala, gospodarująca 550 ha terenów przekazanych niegdyś przez króla Kazimierza Wielkiego.

Herb Kowala przedstawia w czerwonym polu tarczy herbowej białą basztę forteczną - srebrną, z dwoma wykuszami. Na wykuszach i bryle głównej znajdują się złote dachy zakończone czterema chorągiewkami. Herb swoją symboliką i kolorystyką nawiązuje do szesnastego wieku. Herb został określony w Statucie Gminy Miejskiej Kowal².

Kowal posiada też własny hymn autorstwa Jana Nowickiego, Marzenny Lewandowskiej (słowa) i Jana Kantego Pawluśkiewicza (muzyka). Oto on: „Jest w sercu Ojczyzny - miasteczko nieduże, Leżące wśród lasów, wśród jezior i pól.

² https://pl.wikipedia.org/wiki/Herb_Kowala [dostęp: 31.03.2016].

Tu, kiedy Cię zmęczą życiowe podróże,
Oczekuje Ciebie cień drzewa i stół, cień
drzewa i stół, cień drzewa i stół.

Uśmiech tu znajdziesz na każdej ulicy, W każdym domu
czeka - gościnności próg. Serc i bram otwartych - nikt
tutaj nie zliczy, Przejdiesz przez nie krokiem w takt
kujawskich nut, w takt kujawskich nut, w takt kujawskich
nut.

Ref.: Kowal najmiłszy - nasz ogród zielony
Dom rodzinny kryty strzechą białych chmur.
Kowal kolebka królewskiej korony, Która
kruche drzewo przemieniła w mur, przemieniła
w mur, przemieniła w mur.

Wieczorem Kazimierz na schodach kościoła,
Spocznie cieniem króla - co wspomina śni. I
czuje się Wielki, ta wielkość przywoła cień
drugi, jaśniejszy - świętej Urszuli, świętej
Urszuli świętej Urszuli.

Kowalacy z miasta jedyne w świecie,
Pamiętajcie słowa, nućcie piosnkę tą. Ona Wam
przypomni, myśl, co piersi gniecie: Że żyć można
wszędzie - umieraj gdzie...DOM, Umieraj

gdzie...DOM, Umieraj gdzie...DOM!

Ref.: Kowal najmiłszy. x 2³

³ „Kowal miasto królewskie”, praca zbiorowa wydana przez Urząd Miasta Kowala, Kowal, s. 35.

Dzieje Kowala można podzielić na kilka znaczących etapów. Pierwszy z nich to historia miasta do I-szego rozbioru Polski w 1772 r.

Nazwa miasta prawdopodobnie pochodzi od grodu warownego zwanego Kowale, ze względu na mieszczącą się wokół niego rzemieślniczą osadę kowali. Dokładny czas powstania Kowala nie jest znany, a udokumentowane jego dzieje pochodzą z początku XII w. Pierwsza wzmianka o Kowalu pochodzi z 20 stycznia 1185 r., gdy książę mazowiecki Leszek, syn Bolesława Kędzierzawego, nadał włocławskim kanonikom całą osadę z Kowalem oraz kościół⁴.

Historia Kowala, jak i całej ziemi kowalskiej nierozzerwalnie związana jest ze znajdującymi się tam kościołami. W początkach XVII w. aż do końca XVIII w. na skutek nowego podziału dekanatu, Kowal stał się ośrodkiem władzy kościelnej dla parafii w Białotarsku, Grabkowie i Kłóbce.

Niestety, data uzyskania praw miejskich przez Kowal nie jest znana. Według Jana Długosza, Kowal w roku 1327 był grodem. Możliwe, że już za panowania Kazimierza I Kujawskiego, który traktował Kowal jak jedną z wielu swoich rezydencji, wieś została przeniesiona na prawo niemieckie. Kowal był ośrodkiem miejskim przedlokacyjnym - usytuowany był przy ważnym trakcie drogowym o znaczeniu państwowo-handlowym. To w Kowalu w roku 1310 urodził się najprawdopodobniej przyszły król Polski - Kazimierz Wielki.

Pokłosiem najazdów krzyżackich - w 1327 i 1331 oprócz zniszczenia miasta, zburzonego zamku i kościoła zamkowego p.w. św. Mikołaja w spalonej części miasta, było ustanowienie w Kowalu krzyżackiej komturii (1332)⁵. Na mocy postanowień pokoju kaliskiego w 1343 roku, Kowal powrócił do Polski, a dzięki inicjatywie Kazimierza Wielkiego, gród został odbudowany, a zamek wzmocniony, co z kolei przyczyniło się do nadania w 1339 r. praw miejskich na prawie magdeburskim.

Ponowna relokacja miasta, tym razem na prawie chełmińskim, ustanowiona przez króla Zygmunta I Starego w 1519 roku, łączyła się z przywilejami do prowadzenia jarmarków.

Z kolei Zygmunt III Waza w latach 1593 i 1613 zezwolił na wytwarzanie i sprzedawanie wódek i piwa. W wyniku potopu szwedzkiego (1655 - 1660), z jednego z najbardziej znaczących miast województwa brzeskokujawskiego, z siedziby starostów grodzkich, z około 1400 mieszkańcami zamieszkujących w 240 domostwach, miasto znacznie podupadło, a liczba mieszkańców zmniejszyła się prawie o połowę.

Kowal z przyległymi miejscowościami był własnością kolejno: Bartosza Wezenborga i jego braci, Piotra z Opatowa, rodzin: Oporowskich, Brudzewskich, Kościelickich, Działyńskich, Przyjemskich, Morsztynów, Kretkowskich oraz Wiśniowieckich, Michała Zboińskiego, Stanisława

⁴ „Włocławek i okolice. Przewodnik”, red. S. Kunikowski, s. 91.

⁵ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Kowal, s. 28.

Dąbskiego i Michała Sokołowskiego (ostatni starosta kowalski w I Rzeczypospolitej). Wtedy też nastąpił silny rozwój ekonomiczny i gospodarczy miasta. Kolejną cezurą w dziejach obecnego miasta Kowal jest historia tych ziem w okresie walk narodowowyzwoleńczych (1772-1918), do wybuchu II wojny światowej.

W 1793 roku, na mocy traktatu petersburskiego, w wyniku którego nastąpił II rozbiór Polski, Kujawy i część ziemi dobrzyńskiej znalazły się w zaborze pruskim. Po III rozbiórze Polski, Kowal stał się ośrodkiem domen - ziemskich majątków królewskich. Po roku 1815, miasto znalazło się w zaborze rosyjskim, na ziemiach włączonych do Królestwa Polskiego. Kowal był wówczas ważnym ośrodkiem handlu i rzemiosła. Funkcjonowały w nim: okręgowy sąd gminny, szkoła początkowa, apteka. W roku 1866 r., wprowadzono ustawę dotyczącą nowej organizacji administracji. Kowal został pozbawiony praw miejskich oraz siedziby władz powiatowych. Tym samym, z królewskiego wolnego miasta został zdegradowany do pozycji osady. Prawa miejskie Kowal odzyskał dopiero w 1919 r.

W latach międzywojennych Kowal był znaczącym ośrodkiem rzemieślniczo - handlowym. Działały tu młyny, wiatraki, tartaki, olejarnie, odbywały się tu cotygodniowe targi i jarmarki. Miasto zamieszkiwało 4000 - 5000 mieszkańców trzech narodowości - polskiej, żydowskiej i niemieckiej. Kryzys gospodarczy doprowadził do radykalizacji przekonań mieszkańców. Pokłosem były liczne organizacje i partie działające w Kowalu: Polska Partia Socjalistyczna, Żydowska Partia Socjalistyczna „BUND”, Żydowska Partia Syjonistyczna MAKABI, Chrześcijańska Demokracja, Polskie Stronnictwo Ludowe Wyzwolenie, Narodowa Demokracja, Przysposobienie Wojskowe i Wychowanie Fizyczne, Przysposobienie Wojskowe Konne „Krakus”, Związek Strzelecki, Związek Młodzieży Katolickiej, Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici”, Towarzystwo Sportowe „Kowalanka”, Towarzystwo Gimnastyczne Sokół, Związek Zawodowy Pracowników Rolnych, Kasa Stefczyka, Kółko Rolnicze, Wspólnota Leśna⁶.

Wojska niemieckie wkroczyły do miasta 13 IX 1939 r. z kierunku Lubrańca i Brześcia Kujawskiego. Miasto, jak i Kujawy zostały włączone do Rzeszy. Germanizacja i eksterminacja, która nastąpiła przede wszystkim dotyczyła osób pochodzenia żydowskiego. Z Kowala wywieziono, zamordowano lub uwięziono w obozach koncentracyjnych około 1,5 tys. Żydów. Największa zagłada ludności pochodzenia żydowskiego nastąpiła w obozie w Chełmnie nad Nerem. Wysiedlenia polskich rodzin z Kowala do Rzeszy zaczęły się od 1940 roku. Ich miejsce zajmowały rodziny pochodzenia niemieckiego z terenów nadbałtyckich, wołyńskich, galicyjskich i czarnomorskich (Besarabii).

⁶ [https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Kowal_\(miasto\)](https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Kowal_(miasto)) [dostęp: 12.03.2016].

Głośnym echem obišo się aresztowanie w październiku 1944 roku grupy patriotów kowalskich. Trafili najpierw do włocławskiego Gestapo, później osadzeni w obozie Gross- Rosen. Wiele dóbr kultury zostało zniszczonych - kaplica św. Rocha, figura św. Józefa i inne kaplice znajdujące się wokół miasta.

Wraz z wybuchem wojny, powstało w mieście kilka konspiracyjnych organizacji. Ich celem była walka z okupantem. Na terenie Kowala działała komórka Komendy Obrońców Polski (KOP), Szarych Szeregów, związku Walki Zbrojnej (ZWZ), Armii Krajowej (AK), Tajnej Organizacji Polskiej (TOP) oraz Miecza i Pługa⁷.

2. Słownik pojęć.

Ilekroć w niniejszym programie jest mowa o:

1. Mieście - rozumie się przez to Miasto Kowal.
2. Programie - mowa o Gminnym Programie Opieki nad zabytkami Miasta Kowal na lata 2017-2020.
3. Ustawie - należy przez to rozumieć ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.),
4. Konserwatorze (WKZ) - rozumie się przez to Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku.
5. Rejestrze - rozumie się Rejestr zabytków województwa Kujawsko-Pomorskiego.
6. Planie - mowa o miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

3. Podstawa prawna i cele opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

Cele i priorytety, jakie są wyznaczone w Programie wynikają nie tylko z wymagań ustawowych, ale także podporządkowane są głównemu celowi działań samorządu, czyli osiągnięciu zrównoważonego rozwoju gminy. Ów rozwój prowadzić ma do poprawy jakości życia lokalnej społeczności. Wdrożenie programu wynika z kolei z ustawowych obowiązków władz samorządowych z zakresu kultury i ochrony zabytków, w myśl zapisów ustawy z dnia 17 września 2015 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2015 r. poz. 1515). Mówią one, że ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest jednym z zadań własnych gminy i określone są mianem „zaspakajania zbiorowych potrzeb wspólnoty”.

⁷ [https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Kowal_\(miasto\)](https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Kowal_(miasto)) [dostęp: 12.03.2016].

Drugim aktem prawnym, w oparciu o który przygotowywany jest Program jest art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.). Artykuł ten stanowi, że obowiązkiem burmistrza jest konieczność sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami. Program ten - po uprzednim uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków - zostaje przyjęty przez radę gminy i ogłoszony w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Obowiązkiem burmistrza jest również sporządzanie co 2 lata sprawozdania z realizacji założeń programowych i jego przedstawiania na radzie gminy.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami jest w szczególności:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

Akty prawa dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego:

a) ogólnościatowe: konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, ustanowiona w 1972 r. w Paryżu - wyróżniająca obszary i obiekty mające „najwyższą powszechną wartość” poprzez wpisanie na „Listę Dziedzictwa Światowego UNESCO” (podpisana przez Polskę w 1976 r.).

b) Unii Europejskiej: Traktat z Maastricht podpisany w 1992 r., Rozporządzenie Rady EWG z dnia 9 grudnia 1992 w sprawie wywozu dóbr kultury, Dyrektywa Rady EWG z dnia 15 marca 1993 w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium Państwa Członkowskiego oraz Program Kultura 2000.

c) krajowe: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, która stanowi, że ochrona zabytków należy do konstytucyjnych obowiązków zarówno państwa, jak i każdego obywatela; Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. Nr 162 poz. 1568 z dnia 17 września 2003 r. z późn. zm.), która jako główny akt prawny regulujący zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce, uwzględnia podział na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami.

Art. 3. ustawy wyjaśnia pojęcia, a do niniejszego opracowania najważniejsze z nich są:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową; gdzie zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, a zabytek ruchomy - rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych;
- zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na swoją formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Art. 4. Ustawy stanowi, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu kontrolę stanu i przeznaczenia zabytków oraz podejmowanie prawne i finansowe czynności sprzyjających utrzymaniu dobrostanu zabytków; art. 5 mówi, że opiekę

nad zabytkiem sprasowują właściciele lub posiadacze zabytków, którzy zostali zobligowani do dbałości o obiekty i obszary zabytkowe poprzez ich właściwe wykorzystywanie, zabezpieczanie, a także ich popularyzację; art. 6 stanowi, że ochronie i opiece podlegają: zabytki nieruchome będące w szczególności krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, obiektami techniki, zabytki ruchome będące, np. dziełami sztuki i pamiątkami historycznymi, zabytki archeologiczne, jak również podlegające ochronie nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy danego miejsca; art. 7 określa cztery prawne formy ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego; art. 16 ust. 1 mówi o możliwości utworzenia parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania charakterystycznych dla miejscowej tradycji budowlanej obiektami na podstawie uchwały rady gminy (po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków); art. 17 stanowi o możliwości ustanowienia ograniczeń na terenie parku kulturowego w sprawach dotyczących działalności w nich prowadzonych, która nie służy dobrostanowi chronionych prawem obiektów; art. 18 wskazuje konieczność uwzględnienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w strategii, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego; art. 19 mówi, że we wspomnianych dokumentach w szczególności należy uwzględnić ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, ich otoczenia, zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych; nakłada na gminy obowiązek włączenia ustaleń gminnego programu opieki nad zabytkami do wspomnianego studium i planu; art. 20 mówi, iż wszelkie projekty i zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego należy uwzględniać z wojewódzkim konserwatorem zabytków; art. 21 stanowi, że podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami dla gmin jest ewidencja zabytków, a art. 22 nakłada na burmistrza obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu danej gminy; art. 89 precyzuje organy ochrony zabytków, czyli Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, jak i wojewódzki konserwator zabytków wykonujący zadania i kompetencje w tym zakresie - wojewody.

Inne akty powiązane traktujące o ochronie i opiece nad zabytkami.

1. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.),
2. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.),
3. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150 z późn. zm.),
4. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.),
5. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.),
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz.U. z 2001 Nr 13, poz. 123 z późn. zm.),
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.),
8. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.), określająca szczegółowo zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach.
9. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.),
10. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.), której przepisy regulują ochronę materiałów archiwalnych.

II. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy. 1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

a) statut gminy:

Statut Gminy Miasto Kowal, uchwalony został uchwałą nr VI/39/2011 Rady Miasta Kowal z dnia 21 czerwca 2011 r. Powiązania statutu z Programem (zalecane): w zakresie uchwalenia Programu, uchwalania budżetu, w szczególności środków na ochronę zabytków na kolejne lata oraz zasad dostępu do Programu przez obywateli.

b) strategia rozwoju:

Strategia Rozwoju Gminy Miasto Kowal na lata 2002-2020 z czerwca 2002 roku powiązana jest z Programem w zakresie:

- analizy SWOT, gdzie dziedzictwo kulturowe jest wskazywane jako jeden z czynników rozwojowych dla Miasta.

c) Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Kowal - uchwała nr XXXVI/226/2010 Rady Miasta Kowal z dnia 26 maja 2010 r.

Analiza czynników inspirujących/ograniczających rozwój

- uwarunkowań wynikających z wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego (s. 28-27).

Wewnętrzne uwarunkowania inspirujące rozwój:

- historyczny zespół urbanistyczny ze strukturą przestrzenną i rozplanowaniem: zachowany historyczny układ ulic i traktów, zabytki,
- zachowane i objęte ochroną konserwatorską obiekty zabytkowe,
- historyczne powiązania Miasta Kowal z Gminą Kowal oraz z gminami pobliskimi - Brześciem Kujawskim i Włocławkiem,
- postaci i wydarzenia historyczne związane z omawianymi terenami (Kazimierz Wielki),
- liczne obiekty o walorach poznawczych i kulturowych (zabytki/rzeźba terenu). Możliwości: rewitalizacja, promocja obiektów zabytkowych, objęcie ochroną - adaptacja do celów turystycznych (gry miejskie, szlaki turystyczne, publikacje, przewodniki); szlaki turystyczne między gminami; promocja miasta Kowal poprzez postaci związane z tym terenem.
- uwarunkowań wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (s. 27 - 33).

Wewnętrzne uwarunkowania ograniczające rozwój:

- nieprawidłowy stan utrzymania zabytków (niewpisanych do rejestru) - przeprowadzanie remontów bez przykładania należytej wagi do odtwarzania cech stylowych (ocieplenia), z wykorzystywaniem nieodpowiednich dla materii zabytkowej materiałów budowlanych (płytki, fakturowane tynki, seiding, plastikowa stolarka okienna i drzwiowa), agresywna kolorystyka szyldów reklamowych w najróżniejszych kształtach⁸;
- wszelkie prace przy obiektach zabytkowych wymagają uzyskania pozwolenia przez właściciela/inwestora pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich czy robót budowlanych,

⁸ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Kowal, s. 34.

- na osobie fizycznej/jednostce organizacyjnej zamierzającej finansować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru/objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ciąży obowiązek pokrycia kosztów badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeśli zaistnieje konieczność przeprowadzenia takich badań,
- ochrona konserwatorska zabytkowego układu urbanistycznego wymaga zachowania podstawowych wartości historycznych obszaru - sieć dawnych dróg z zachowaniem ich szerokości, historyczne wysokości zabudowy z utrzymaniem dawnych dominant wysokościowych, kształtu, pokrycia dachu, etc.
- w przypadku stanowisk archeologicznych, ochrona konserwatorska ogranicza inwestycje na tych terenach poprzez nakaz zabezpieczania nadzorów archeologicznych podczas prowadzenia prac ziemnych.

d) miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego - uchwała nr VI/23/2007 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Kowala w zakresie obszaru położonego między ulicami: Dobiegniewską i Polną oraz projektowanymi ulicami o symbolach 1KL 2KL 3KL. Paragraf 10 planu mówi o tym, że w razie natrafienia podczas prac ziemnych na relikty kultury materialnej, teren musi być udostępniony do badań archeologicznych.

2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu zachowania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego miasta Kowal.

Obiekty zabytkowe miasta Kowal objęte są ochroną prawną, zgodnie z literą ustawy z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162 poz. 1568 z późn. zmianami). Zabytki Kowala wpisane są do rejestru zabytków oraz ujęte zostały w ewidencji zabytków. Najważniejsze z nich to: kościół parafialny pw. św. Urszuli, młyn mechaniczny i kaplica cmentarna rodziny Kretkowskich.

a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków:

Kościół parafialny rzymskokatolicki murowany p.w. św. Urszuli przy ul. Kazimierza Wielkiego.

Czas powstania kościoła to lata 1604 - 1608. Zabytek wpisany jest do rejestru pod numerem A/456 decyzją z dnia 29.04.1927 r.

Po raz pierwszy parafia kowalska wzmiankowana jest w źródłach w 1185 roku. Pierwotny kościół był drewniany, następnie murowany z fundacji Kazimierza Wielkiego. W XVI wieku, uległ

zniszczeniu w wyniku pożaru, za wyjątkiem prezbiterium i zakrystii. W 1529 roku wzniesiono nowy kościół pw. św. Szczepana, Wojciecha i Małgorzaty. Współczesny, wzniesiony z fundacji Piotra Tylickiego zbudowano w latach 1604-1608. W 1827 roku obniżono wieżę i wykonano obecny hełm. W 1829 roku dobudowano nawę południową, a w 1893 nawy północne. Kościół jest orientowany, murowany otynkowany. Prezbiterium jest dwuprzęsłowe z wydzieloną wewnętrzną absydą. Przy prezbiterium znajduje się stara zakrystia, kryta cylindryczną wieżyczką. Korpus kościoła jest trójprzęsłowy, z dwiema kaplicami.

Na zewnątrz kościół został opięty szkarpami (przyporami). Na południowo-wschodniej elewacji znajduje się przybudówka. Elewacje ścian kościoła zostały zwieńczone gzymsem. Wschodni szczyt prezbiterium jest trójkątny, ze sterczynami zwieńczonymi piramidkami i pośrodku ślepą arkadką z datą 1907. Wschodni szczyt nawy podobny, dzielony lizenami i gzymсами, zwieńczony nowszym żeliwnym krosnem na sygnaturkę. Dachy kościoła pokryte są blachą, nad korpusem dwuspadowe, nad absydą jest dach półstożkowy, nad kaplicami trójspadowe, a nad zakrystiami pulpitowe. Okna są w kształcie zaostrego trójliscia. Hełm na wieży ma wygląd klasycystyczny, w formie obelisku na wysokim postumencie.

Ołtarz główny pochodzi z początku XVIII wieku, a przebudowany został na przełomie XIX/XX wieku. Zdobiony jest rzeźbami św. Piotra i Pawła z XIX-XX wieku. W centralnej części znajduje się obraz św. Urszuli z towarzyszkami, barokowy, z początku XVIII wieku. Ołtarze boczne, w nawach, są późnobarokowe, z obrazem Matki Boskiej Różańcowej i rzeźbami śś. Barbary i Katarzyny i obrazem św. Franciszka. Ołtarz w zamknięciu nawy północnej pochodzi z 2 połowy XIX wieku. Posiada elementy snycerki barokowej, obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem i parą fundatorów: Wacławem i Zofią Beldowskimi z roku 1612. W kościele zachowały się liczne zabytki ruchome takie jak: krucyfiks procesyjny z XVIII w., krucyfiksy ludowe z XIX w, rzeźba św. Rocha z XIX w, obraz „Zdjęcie z krzyża” z poł. XIX w., późnobarokowe rzeźby śś. Piotra i Pawła, ludowy krzyż ołtarzowy z XIX wieku, monstrancja barokowa, kielich manierystyczny i z XVII wieku, oraz eklektyczny z 1890 roku, Relikwiarz Drzewa Krzyża Świętego z przełomu XIX/XX w. Zachowały się także epitafia marmurowe: Hieronima Wilińskiego, Wacława Beldowskiego i żony Zofii, Agnieszki Wolickiej, Zygmunta i Salomei Kretkowskich, Macieja Wolickiego, Franciszka Ksawerego i Karoliny Komeckich, Leona Zygmunta Kretkowskiego, Marianny Kretkowskiej, ks. Józefa Ostoi-Stobieckiego,

Ludwika i Józefa Komeckich, a także tablica pamiątkowa w 600-lecie urodzin króla Kazimierza Wielkiego, wykonana przez Franciszka Gąterskiego w 1910 roku⁹.

Młyn mechaniczny murowany (ob. elektryczny) przy ul. Piłsudskiego 23. Czas powstania młyna: lata 1915 - 1917. Zabytek wpisany jest do rejestru pod nr A/644 z dnia 18.12.1998 r.

Budynek z cegły, otynkowany, zbudowany na planie prostokąta, ustawiony krótszym bokiem do ulicy Piłsudskiego. Obiekt posiada trzy kondygnacje, z dachem dwuspadowym krytym papą. Elewacje proste ze skromnymi zdobieniami w formie zaznaczonych- pogrubionych w tynku, gzymsów, nadproży okiennych, belek i pilastrów. Okna żeliwne, przeszklone - przemysłowe. Obecnie obiekt nieużytkowany, wymaga podjęcia prac konserwatorskich.

Fot. 2. Budynek dawnego młyna (fot. i stylizacja: Ewa Kubska-Oleksy).

⁹ „Katalog zabytków sztuki w Polsce” Tom XI Dawne województwo bydgoskie, Zeszyt 18 Włocławek i okolice, red. Chrzanowski Tadeusz, Kornecki Marian, s. 141 - 146.

Kaplica grobowa rodziny Kretkowskich.

Kaplica znajduje się na cmentarzu parafialnym. Zbudowana została w 1857 roku, w stylu neogotyckim z cegły, wbudowana w obwód ogrodzenia cmentarnego. Budynek o rzucie prostokątnym, z wejściem od frontu z portalem ostrołukowym i ozdobnymi drzwiami żeliwnymi. Wejście do krypty znajduje się od strony cmentarza z ozdobną płytą żeliwną i plakietą z datą budowy i nazwiskiem właścicieli. Dach dwuspadowy z wieżyczką na sygnaturkę, kryty dachówką.

Przy okazji wymieniania najcenniejszych zabytków miasta Kowal, nie można nie wspomnieć o cmentarzu parafialnym. Położony jest on w północnej części miasta, dłuższym bokiem przylega do ulicy Dobrzyńskiej. Wejście główne znajduje się od ulicy Kazimierza Wielkiego. Otoczony jest zabytkowym ogrodzeniem. Założony na planie prostokąta, z neogotycką ceglana bramą główną po stronie zachodniej i wpisany w ogrodzenie budynkiem kaplicy rodziny Kretkowskich. Od strony wschodniej otoczony murem kamienno- ceglany z wbudowaną kapliczką - grobem zbiorowym. Na terenie cmentarza zachował się starodrzew (lipy, dęby) oraz liczne nagrobki przedstawiające wartość zabytkową:

- Jan Leopold Kochanowicz, 1930 rok, krzyż żeliwny zdobiony motywami roślinnymi, z owalną tablicą żeliwną,
- Józef Wędolowski, 1924 rok, krzyż z postumentem z piaskowca, w stylu modernistycznym
- Agnieszka Józefa Makowiecka, 1846 rok, Anusia Lewandowska, Wojciech Agacki, Anna Agacka, Józef (?) 1836 rok, kubiczny cokół ze zwieńczeniem trójkątnym- piramidalnym, otynkowany z licznymi gzymsami, w stylu klasycystycznym, trzy tablice inskrypcyjne: żeliwna, marmurowa, z wapienia zbitego. Całość kompozycji zamknięta bogato zdobionym krzyżem wykonanym w technice kowalskiej,
- Wanda Smotrycka z Moszczeńskich, 1912 rok, nagrobek z piaskowca, w stylu klasycystycznym, kubiczny cokół, z wykutą tablicą inskrypcyjną, nad nią masywny krzyż z aplikacją w brązie przedstawiającą Pana Jezusa,
- Franciszek Klecki, 1920 rok, nagrobek wykonany z zaprawy, prostokątna obstawa z płytą, pozostałość ogrodzenia w formie czterech słupków prostokątnych, podstawa w formie kubicznej z płaskorzeźbą przedstawiającą globus i dwie książki, wyżej cyrkiel. Nad podstawą kolumna, z umieszczoną pośrodku wysokości fotografią owalną, wyżej umieszczona aplikacja w formie krzyża metalowego. Zwieńczenie kolumny w formie palącej się pochodni,

- grób zbiorowy, umiejscowiony na ogrodzeniu od strony ulicy Dobrzyńskiej. Wykonany z cegły, z masywnym kubicznym cokolem i krzyżem, zwieńczonym krzyżem wykonanym w technice kowalskiej. Od strony ulicy tablica z piaskowca, z czaszką na skrzyżowanych piszczelach i datą 1872.
- Szczepan Korpusiński, 1906 rok, nagrobek z czarnego marmuru, cokół z sygnaturą: W. Dobrzyński Włocławek, nad nim prostopadłościan z wykutą tablicą inskrypcyjną, zwieńczony krzyżem, zdobionym motywem kwiatowym w stylu secesyjnym,
- o. Alfons Jędrzejewski (Zasłużony dla Miasta Kowala), Jan Jędrzejewski, 1905 rok, Apolonia Jędrzejewska, 1892 rok, nagrobek z piaskowca, poziomo leżąca płyta inskrypcyjna, cokół w formie eratyków kamiennych, zwieńczony krzyżem, ogrodzenie wykonane w technikach kowalskich,
- Stefaniya z Łapińskich Jarzębska, 1911 rok, poziomo leżąca żeliwna tablica inskrypcyjna, na obstawie kamiennej,

Fot. 3. Tablica z piaskowca wmurowana w ogrodzenie cmentarne - fragment grobu zbiorowego, wcześniej opisywanego (fot. i stylizacja: Ewa Kubska-Oleksy).

- Konstancja Twardowska, 1924 rok, Antonina Twardowska, 1910 rok, Anna Micińska, nagrobek w formie prostokątnej obstawy i kamiennej steli zwieńczonej krzyżem wykonanym w technikach kowalskich,
- Józef Zakrzewski, 1923 rok, nagrobek z piaskowca w formie mogiły ziemnej i pionowej steli na cokole, zwieńczonej krzyżem wykonanym w technikach kowalskich,

- Julian Pruski, 1880 rok, nagrobek wykonany z piaskowca, w formie poziomej płyty i steli z inskrypcją i zwieńczeniem w formie rzeźbionego pnia drzewa z tarczą. Nagrobek bogato zdobiony,
- Józef Majewski, 1954 rok, Szymon Majewski, 1924 rok, nagrobek wykonany w lastriko, w formie obstawy z płytą, zdobionej w narożnikach dwoma prostopadłościanami ustawionymi pod kątem i dwoma zniczami, kubiczna stela i inskrypcją i rzeźbą Jezusa Chrystusa na tle dużego krzyża,
- Ludwik Komecki, 1897 rok, grobowiec na wysokim cokole tynkowanym, nakryty dwiema płytami granitowymi, słupki ogrodzeniowe - granitowe, stela pionowa, wielokrotnie rozbudowana z granitu, zwieńczona krzyżem kamiennym,
- Julian Boczkowski, 1877 rok, nagrobek w formie kopca z kamieni polnych - granitowych ułożonych na zaprawie, z tablicą wykonaną z zaprawy i częściowo zachowanym krzyżem.
- Czesław Śpiewakowski (Zasłużony dla Miasta Kowala), Stanisław Jałoszyński, 1923 rok, nagrobek w formie pionowej wysmukłej steli, wykonanej z zaprawy i lastriko, wysoki krzyż na tle płaskorzeźby,
- ks. Józef Ostoja Stobiecki, 1888 rok, nagrobek z granitu, na kwadratowej obstawie, duża wysoka zwielokrotniona stela, zwieńczona krzyżem, sygnowana: J. Radzyński, Strzelce, zachowane ogrodzenie w formie czterech słupków granitowych, pomiędzy nimi po dwa stalowe pręty,
- ks. Ignacy Zbirochowicz, 1931 rok, nagrobek w formie poziomej płyty wykonanej w lastriko, z płytą inskrypcyjną z marmuru,
- grób rodziny Brykalskich, pionowa wysoka stela z lastriko, na wysokim cokole, zwieńczenie w formie piramidalnym, nagrobek zdobiony elementami tłoczonymi z blachy brązowej- miedzianej bądź cynkowej patynowanej,
- Stefania Korpusińska, 1917 rok, nagrobek w formie pionowej steli, bogato zdobionej i rozbudowanej, zwieńczonej krzyżem, tablice inskrypcyjne wykonane w czarnym marmurze, centralnie umieszczona płaskorzeźba z popiersiem zmarłej, zachowana bogata girlanda z motywami roślinnymi,
- Pelagia z Mantzów Polińska, 1893 rok, nagrobek w formie poziomej płyty nagrobnej z inskrypcją,
- Natalia z Bondych Polińska, 1889 rok, nagrobek w formie poziomej płyty nagrobnej z żeliwa,
- Stefania Bonda, 188(?), nagrobek w formie poziomej płyty nagrobnej z żeliwa,
- grób rodziny Jasińskich, Ottomar Piper (Zasłużony dla Miasta Kowala), grobowiec w formie cokołu z stelą w formie prostopadłościanu z płytami inskrypcyjnymi, zwieńczonej rzeźbą Jezusa Chrystusa niosącego krzyż,
- Grób rodziny Markowiczów, 1892 rok, grobowiec w formie niskiego budynku z cegły, krytego dachówką, z ryzalitem frontowym z drzwiami żeliwnymi, żeliwną tablicą inskrypcyjną i krzyżem,
- Józefa z Bogatków hrabina Dąbska, nagrobek z piaskowca w formie poziomej płyty inskrypcyjnej,

- Józef Krygier, 1907 rok, nagrobek w formie poziomej płyty nagrobnej z inskrypcją posadowionej pod kątem na wysokim cokole.

Spichlerz drewniany z 1882 roku

Spichlerz znajdował się przy ulicy Piłsudskiego 28. Obiekt rozebrano w 2012 roku lecz nie skreślono z rejestru zabytków.

b) zabytki nieruchome wpisane do gminnej ewidencji zabytków (wraz z zabytkami widniejącymi w rejestrze zabytków):

Tabela nr 1. Wykaz zabytków Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków (WEZ)¹⁰

Lp.	Obiekt	Adres	Czas powstania	Rejestr zabytków
1	układ urbanistyczny		XIV, 1 poł. XIX w.	
2	zespół kościoła parafialnego			
2.1	kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Urszuli		1604-1608	1927. 04. 29. - A/456
2.2	plebania		XIX w. k.	
3	d. cmentarz żydowski	teren oczyszczalni	XIX w. k.	
4	stodoła-warsztat	Jagiędzy 21-23 (d. nr 17)		
5	park miejski	Kazimierza Wielkiego	1940	
6	dom	Kazimierza Wielkiego 1	XIX w. 2 poł.	
7	dom	Kazimierza Wielkiego 3	XIX w. k.	
8	dom	Kazimierza Wielkiego 5	XIX w. k.	
9	dom	Kazimierza Wielkiego 7	XIX w. k.	
10	szkoła powszechna, ob. Zasadnicza Szkoła Rolniczo- Ogrodnicza	Kazimierza Wielkiego 9	1877, 1933	
11	dom	Kazimierza Wielkiego 8	pocz. XX w.	
12	dom	Kazimierza Wielkiego 10	1913	
13	dom drewniano-murowany	Kazimierza Wielkiego 22	XX w. 20 lata	
14	dom	Kilińskiego 13 Kołtąja 15	XX w. 20 lata	
15	poczta	Kołtąja 5	XX w. 1 ćw.	
16	dom	Kołtąja 7	pocz. XX w.	
17	dom	Kołtąja 8	XIX/XX w.	
18	zespół cmentarza parafialnego :	Konopnickiej		

¹⁰ „Wykaz zabytków Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków (WEZ)” – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku.

18.1	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	Konopnickiej	XIX w. poł.	
18.2	kaplica grobowa rodziny Kretkowskich	Konopnickiej	1857	
18.3	brama cmentarza	Konopnickiej	XIX w. k.	
19	dom drewniany	Konopnickiej 18	XX w. 20 lata	
20	dom	Konopnickiej 36	1935	
21	dom drewniano - murowany	Konopnickiej 38	XX w. 20 lata	
22	dom	Kopernika 7	XIX w. k.	
23	dom, ob. Dom Pomocy Społecznej	Kopernika 19		
24	dom drewniany	Kopernika 28	XX w. pocz.	
25	dom	Kościuszki 1	XX w. 20 lata	
26	dom	Kościuszki 2	XIX w. 3 ćw.	
27	dom	Kościuszki 7/Kopernika	XIX w. k.	
28	dom	Kościuszki 14	XIX w. k.	
29	dom	Kościuszki 26	1 ćw. XX w.	
30	dom, d. młyn	Kościuszki 27	XX w. pocz.	
31	dom	Kościuszki 28	XIX w. k.	
32	dom drewniany	Kościuszki 32	XIX w. 3 ćw.	
33	dom d. mleczarnia	Kościuszki 36	k. XIX w.	
34	dom	Matejki 4	pocz. XX w.	
35	dom	Matejki 8	1 poł. XX w.	
36	dom	Mickiewicza 4		
37	dom	Mickiewicza 6	pocz. XX w.	
38	dom	Mickiewicza 8	pocz. XX w.	
39	spichlerz drewniany i warsztat murowany	Piłsudskiego 30/Kościuszki		
40	młyn mechaniczny, ob. elektryczny	Piłsudskiego 23	1915-1917	1998. 12. 18 - A/644
41	dom	Piłsudskiego 25	XIX w. k.	
42	spichlerz drewniany	Piłsudskiego 28	1882	1985. 06. 17 - 186/A - rozebrany w 2012 r.
43	dom	Piłsudskiego 33	k. XIX w.	
44	dom	Piłsudskiego 57	XX w. 20 lata	
45	dom	Piłsudskiego 70	XX w. 20 lata	
46	dom	Piłsudskiego 84		
47	dom	Piłsudskiego 86		
48	dom	Reja 2/Sniadeckich	1910	
49	dom	Reja 4	1910	
50	dom	pl. Rejtana 1	1900 ok.	
51	dom	pl. Rejtana 2	XIX w. k.	
52	dom	pl. Rejtana 3	1900 ok.	

53	dom	pl. Rejtana 4/Reja	1900 ok.	
54	dom	pl. Rejtana 6	XX w. pocz.	
55	dom	pl. Rejtana 8 - 9	XIX w. 2 poł.	
56	dom	pl. Rejtana 10	XIX w. poł.	
57	dom	pl. Rejtana 11	XIX w. 2 poł.	
58	willa	Słowackiego 10	XX w. 30 lata	
59	dom	Tylickiego 7	pocz. XX w.	
60	dom	Tylickiego 10	XIX/XX w.	
61	dom	Tylickiego 14		
62	dom	Tylickiego 24	1900 ok.	
63	dom	Tylickiego 26	XIX w. 4 ćw.	
64	dom	Tylickiego 27	pocz. XX w.	
65	dom	Tylickiego 28	XX w. 30 lata	
66	dom	Tylickiego 35	pocz. XX w.	
67	dom drewniany	Tylickiego 48	1900 ok.	
68	Zagroda:	Tylickiego 49		
68.1	obora gliniana	Tylickiego 49	1895	
68.2	spichlerze drewniane	Tylickiego 49	1895	
69	dom	Tylickiego 50	pocz. XX w.	
70	dom	Tylickiego 57	XIX w. 2 poł.	

Układ urbanistyczny miasta Kowal kształtował się od lokacji miasta datowanej przed rokiem 1370. Miasto rozwinęło się na bazie osady rzemieślniczej. Układ przestrzenny miasta zdeterminowały trzy trakty handlowe: bursztynowy i toruńsko-lwowski. Rynek umiejscowiony był po stronie południowej zamku. Trzy pierzeje przy rynku stanowiły domy bogatych mieszczan. Po stronie północnej rynku znajdował się mur obronny z bramą wjazdową. Centralnie w rynku stała karczma i studnia. Rynek był wybrukowany. Rzemiosło w mieście reprezentowali: kowale, kołodzieje, zdunowie i szewcy. Na zamku stacjonował kasztelan, a potem starosta. Najazd szwedzki stał się początkiem upadku miasta. W 1868 roku Kowal utracił prawa miejskie. Dopiero w 1819 roku Kowal stał się znów miastem. W tamtym okresie w Kowalu znajdowało się 125 warsztatów rzemieślniczych, 2 cegielnie, 2 tartaki, 2 olejarnie, 3 wiatraki oraz młyny - motorowy i gazowy. W 1932 wybudowano strażnicę OSP. Ówczesny układ urbanistyczny składał się z 35 ulic i 580 domów.

Co dziś zachowało się z dawnych czasów? Dawny rynek to obecnie Plac Rejtana z przyległymi ulicami: Tylickiego, Zamkową, Kopernika, Kościuszki, Kołłątaja. Przeważa na nich zabudowa z II poł. XIX do I poł. XX w. Do dziś największą dominantą przestrzenną i wysokościową w mieście stanowi

kościół rzymskokatolicki pw. św. Urszuli. Wyróżniającymi się w historycznej strukturze przestrzennej są także: budynek szkoły z 1933 roku oraz budynek remizy strażackiej z lat 1932 - 38. Obecny układ przestrzenny w części staromiejskiej zachował dawne elementy rozplanowania, jak na przykład drobnogabarytowa zabudowa przestrzenna, główna oś kompozycyjna łącząca rynek z kościołem oraz sieć ulic powiązana z głównym placem (rynkiem)¹¹.

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka. Zawiera ona zarówno wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Ten krajobraz kulturowy Kowala tworzy miejska zabudowa historyczna, jak i współczesna.

Głównymi dominantami w krajobrazie są: kościół parafialny p.w. św. Urszuli, wieża straży pożarnej przy ul. Zamkowej i młyn gospodarczy przy ul. Piłsudskiego 23.

Archeologia miasta Kowal.

Na terenie Kowala, w ramach badań powierzchniowych Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) zlokalizowano 20 stanowisk archeologicznych. Są one rozlokowane na terenach niezabudowanych miasta, poza stanowiskiem „zamek” (nr 1), które znajduje się w jego ścisłym centrum. Najstarszymi śladami osadnictwa w kowalu są odkryte cmentarzysko i punkt osadniczy z okresu neolitu (5400 do 1800 p.n.e.), reprezentowane przez kultury ceramiki wstęgowej klutej i pucharów lejkowatych. Znane są także stanowiska z epoki brązu i żelaza (kultura łużycka 1350-400 p.n.e.). Z okresu lateńskiego znane są trzy stanowiska: osada- cmentarzysko (?), cmentarzysko i punkt osadniczy. Okres ten reprezentuje na terenie ziem polskich kultura pomorska. Okres wpływów rzymskich reprezentują dwie osady i punkt osadniczy, przypisywane kulturze przeworskiej. Z okresu wędrówek ludów na terenie Kowala nie odnaleziono śladów archeologicznych. Licznie reprezentowane są za to stanowiska średniowieczne. Z wczesnego średniowiecza, znane są grodzisko, skarb monet i cztery ślady osadnicze. Do ciekawych znalezisk należy skarb monet-denarów, datowany na X-XI wiek. Z późnego średniowiecza natomiast: zamek, grodzisko, dwie osady, trzy ślady osadnicze.

Nowożytność reprezentuje część stanowisk z późnego średniowiecza mających kontynuację w okresie nowożytnym, takie jak zamek czy osady. Oprócz tego znana jest osada stricte nowożytna datowana na XVIII-XX wiek, oraz kilka punktów i śladów osadniczych. Najlepiej przebadanym stanowiskiem na terenie Kowala, jest miejsce sepulkralno-obrzędowe ludności kultury amfor kulistych (stanowisko nr 14). Zlokalizowane jest około 1 km na północny zachód od centrum miasta. Oprócz

¹¹ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Kowal, s. 32-33.

śladów ludności kultury amfor kulistych, na stanowisku zadokumentowano także obecność ludności kultury ceramiki wstęgowej kłutej, kultury ceramiki sznurowej, kultury lużyckiej, kultury przeworskiej oraz ślady z wczesnego i późnego średniowiecza. Ogólnie wydzielono 10 różnych faz zasiedlenia stanowiska. W okresie kultury amfor kulistych, miejsce służyło obrzędom kultowym i sepulkralnym. Odnaleziono jamy o charakterze kultowym, pozostałości konstrukcji submegalitycznej, obiekt obrzędowy z pochówkami zwierzęcymi oraz pochówek ludzki. Znaleziono liczny materiał archeologiczny w postaci fragmentów ceramiki, narzędzi kamiennych i krzemienych oraz z kości i poroża. W okresie kultury lużyckiej miejsce służyło jako osada, odnaleziono liczne elementy słupów - części konstrukcji dawnych domostw. W okresie przedrzymskim miejsce pełniło dalej funkcje osady. Odnaleziono liczne jamy produkcyjne i gospodarcze oraz paleniska i owalne piece. Z uwagi na określone działania inwestycyjne, przebadano tylko część stanowiska¹².

c) stanowiska archeologiczne:

Tabela nr 2. Wykaz stanowisk archeologicznych¹³.

1	Przydatki Wolskie	50-48	028	03	osadnictwa ślad	rzymski okres	przeworska
2	Kowal	50-48	036	04	cmentarzysko, osadnictwa ślad, osadnictwa ślad	neolit, rzymski okres, średniowiecze wczesne	ceramiki wstęgowej kłutej, przeworska
3	Kowal	50-48	013	10	osadnictwa ślad	średniowiecze późne XIV w.	
4	Kowal	50-48	014	11	osada	rzymski okres	przeworska
5	Kowal	50-48	015	12	osadnictwa ślad, osadnictwa ślad	średniowiecze wczesne okres III, średniowiecze późne XV w.	
6	Kowal	50-48	016	13	osada	średniowiecze późne - nowożytność XIV-XVI w.	
7	Kowal	50-48	033	01	zamek	średniowiecze późne - nowożytność XV-XVIII w.	

¹² „Kowal 14. Miejsce sepulkralno-obrzędowe ludności kultury amfor kulistych”, red. G. Osipowicz, s. 35 - 47.

¹³ Wykaz stanowisk archeologicznych - WUOZ w Toruniu, del. We Włocławku.

8	Kowal	50-48	012	09	osadnictwa ślad, osadnictwa ślad	średniowiecze wczesne okres III, średniowiecze późne - nowożytność XV-XVI w.	
9	Kowal	50-48	035	03	grodzisko	średniowiecze wczesne - średniowiecze późne XII-XIV w.	
10	Kowal	50-48	011	08	osada	średniowiecze późne XIV-XV w.	
11	Kowal	50-48	037	05	znalezisko luźne	neolit	
12	Kowal	50-48	038	06	skarby monet	średniowiecze wczesne X-XI w.	
13	Kowal	50-48	039	07	znalezisko luźne, cmentarzysko	brązu epoka, żelaza epoka wczesna	łużycka, pomorska
14	Kowal	50-48	034	02	osada	nowożytność XVIII-XX w.	
15	Kowal	50-48	53	14	punkt osadniczy punkt osadniczy osada - cmentarzysko osada	neolit schyłkowy neolit-wczesna epoka brązu okres halsztacki-lateński okres wpływów rzymskich	k pucharów lejkowatych k łużycka - pomorska k. przeworska
16	Kowal	50-48	54	15	punkt osadniczy	okres halsztacki-lateński	k łużycka - pomorska
17	Kowal	50-48	55	16	osada	późne średniowiecze/nowożyt ność	
18	Kowal	50-48	56	17	osada	nowożytność	
19	Kowal	50-48	57	18	punkt osadniczy	późne średniowiecze/ nowożytność	
20							
21	Kowal	50-49	029	14	osadnictwa ślad	średniowiecze wczesne XII- XIII w.	
22	Kowal	50-49	030	15	osada	średniowiecze późne XIV-XV w.	
23	Grodztwo	50-49	018	04	osadnictwa ślad, osadnictwa ślad	średniowiecze wczesne XII- XIII w., nowożytność XVI-XVIII w.	

3. Postulaty konserwatorskie dotyczące opieki nad zabytkami nieruchomymi.

Najważniejszym postulatem konserwatorskim jest zachowanie w największej ilości oryginalnej substancji zabytkowej w danym obiekcie. Przy remontach należy pamiętać o pozostawieniu pierwotnej bryły budynku, zachowaniu oryginalnego kształtu dachu i jego pokrycia oraz zachowaniu dawnej formy elewacji (gzymsy, opaski okienne i drzwiowe, boniowanie, itp.). Należy zachować jak największą ilość oryginalnych stolarek okiennych i drzwiowych - szczególnie w elewacjach zewnętrznych. Planowane remonty należy uzgadniać z WKZ.

W przypadku poszczególnych obiektów znajdujących się w strefach ochronnych należy stosować poniższe wytyczne:

Wobec obiektów wpisanych do rejestru zabytków nakazuje się:

- zachowanie zasadniczych proporcji wysokościowych zabudowy kształtujących sylwetę zespołu,
- zachowanie rozplanowania ulic i placów z zachowaniem historycznych linii zabudowy, wysokości i proporcji budynków oraz geometrii dachów,
- zachowanie charakteru wnętrza urbanistycznych,
- zachowanie historycznego podziału działek, ewentualnie nawiązanie do dawnych podziałów,
- zachowanie zabudowy historycznej i jej konsekwencja rewaloryzacja,
- zachowanie towarzyszącej, historycznej zieleni komponowanej,
- dostosowanie nowej, wprowadzanej w obszarze zabudowy do historycznej kompozycji urbanistycznej w zakresie sytuacji, skali i bryły,
- usuwanie obiektów dysharmonizujących,
- dostosowanie współczesnej funkcji do wartości zespołu zabytkowego przez nawiązanie do historycznego programu mieszkaniowo - usługowego i eliminacji funkcji uciążliwych,
- wprowadzanie elementów reklamy wizualnej jedynie w miejscach dopuszczalnych przez WKZ,
- prowadzenie badań archeologicznych wyprzedzających działalność inwestycyjną, jeśli wymagają tego przepisy odrębne.

Wobec obiektów wpisanych do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków zaleca się:

- zachowanie klimatu odrębnych zespołów przestrzennych,
- zachowanie środowiska urbanistycznego i ruralistycznego z jego historycznymi elementami tj. układ ulic, linie zabudowy, proporcje gabarytów i wysokość zabudowy,
- zachowanie historycznego podziału działek, ewentualnie nawiązanie do dawnych podziałów,
- zachowanie historycznej zabudowy,

- zachowanie kompozycji i układów zieleni historycznej, parków i cmentarzy,
- uczytelnienie granic i odpowiednie zagospodarowanie cmentarzy ewangelickich i żydowskiego,
- dostosowanie nowej, wprowadzanej w obszarze zabudowy do historycznej kompozycji urbanistycznej,
- usuwanie obiektów dysharmonizujących.

III. Założenia programowe opieki nad zabytkami. 1. Szanse i zagrożenia dla środowiska kulturowego.

a) szanse:

- dogodne położenie geograficzne w regionie historycznych Kujaw
- walory przyrodnicze rzeki Zgłowiączki - najważniejsze zasoby: Obszar Natura 2000
- walory turystyczno-rekreacyjne Jeziora
- dogodne położenie w stosunku do tras komunikacyjnych:
- walory przyrodniczo-turystyczne Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego
- bliskość ważnych punktów turystycznych (Brześć Kujawski, Izbica Kujawska, Lubraniec, Kłóbka, Sarnowo)
- wsparcie Lokalnej Grupy Działania (LGD) Dorzecze Zgłowiączki
- wsparcie Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego - powstałego w 2008 roku; stowarzyszenie organizuje m. in. cykliczną imprezę - Jarmark Kazimierzowski w Kowalu
- dostępność obiektów kulturalnych i sportowych
- geocaching - w Kowalu znajduje się skrytka - punkt docelowy, do której trafiają osoby grające w grę terenową polegającą na poszukiwaniu takich punktów za pomocą odbiorników GPS.
- szlak turystyczny wytyczone przez PTTK:
 1. Szlak niebieski „Łącznikowy”: Kowal - Przyborowo - Kukawy - Wójtowskie - Murek - Smólnik
 - szlaki rowerowe: 1. Międzynarodowy Szlak Rowerowy EuroVelo R-2: Łąck - Korzeń Królewski - Smolenia - Reszki - Szczawin Kościelny - Kaleń - Budy Kaleńskie - Gostynin - Huta Rajska - Parówek - Okna - Skrzyńki - Goreń Duży - Krzewent - Kukawy - Kowal.
- historyczne szlaki komunikacyjne:
 1. Szlak Handlowy łączący Włocławek z traktem Warszawsko - Kaliskim: Kowal - Nowy Duninów.
 2. Szlak I Armii Wojska Polskiego: Włocławek - Kowal - Lubień Kujawski - Krośniewice.
 3. Szlak Piastowski (Szlak Duninowski) - szlak handlowy: Nowy Duninów - Brzezina Góra - Goreń Duży - Kowal¹⁴.

¹⁴ <http://parki.kujawsko-pomorskie.pl/gwpk/tradycja-i-kultura> [31.03.2016].

b) zagrożenia:

- brak czynnej linii kolejowej
- brak rozwiniętej sieci agroturystycznej
- niedostateczne finansowanie promocji i konserwacji obiektów zabytkowych
- niewystarczająca infrastruktura turystyczna (ścieżki rowerowe, szlaki, etc.)

2. Priorytety Programu.

- a) rewitalizacja dziedzictwa kulturowego - wzrost atrakcyjności miasta i jego okolic, przejawiający się w rozwoju turystyki, sieci agroturystycznej, inwestycji związanych z wypoczynkiem.
- b) ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego - poprawienie wizerunku miasta (dbałość o zabytki) i rozwój obszarów podmiejskich - aktywizacja lokalnej społeczności.
- c) badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego - publikacje dotyczące zabytków i promocja gminy - wzrost świadomości i przynależności lokalnej społeczności.

3. Kierunki Programu (perspektywa wieloletnia)

- a) po uregulowaniu stosunków prawnych, rewitalizacja budynku zabytkowego młyna przy ul. Piłsudskiego. W dalszej kolejności - wykorzystanie obiektu do organizacji międzynarodowych spotkań wielokulturowej młodzieży (miejsce, gdzie odbywać się będą prelekcje poświęcone historii tych ziem, jak również baza noclegowa w standardzie turystycznym);
- b) rewitalizacja zabytkowych nagrobków, w tym osób Zasłużonych dla Miasta Kowal na cmentarzu parafialnym w Kowalu; szczególnej uwagi wymagają nagrobki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków jako najcenniejsze pod względem sztuki prezentowanej sztuki sepulkralnej;
- c) wytyczenie edukacyjnego szlaku pieszego po Kowalu - trasa wiodłaby przez centrum miasta zabytkowymi uliczkami, przez park miejski, do kościoła parafialnego, cmentarz z zabytkową kaplicą Kretkowskich i kompleksem zabytkowych nagrobków i osób Zasłużonych dla Miasta Kowal. Początek i koniec tej pieszej trasy znajdowałby się pod pomnikiem Kazimierza Wielkiego, gdzie zmotoryzowani, mogliby zostawić samochód. Przy najważniejszych punktach ścieżki znalazłyby miejsce tablice informacyjne dotyczące odwiedzanych przez turystów miejsc.

Niezwykle ważnym aspektem powinna być promocja ścieżki na stronach internetowych Starostwa Powiatowego we Włocławku, Miasta i Gminy Kowal, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku.

- d) ochrona zabytków realizowana poprzez:

- kontrole stanu zachowania obiektów,
 - aktualizacje Gminnej Ewidencji Zabytków,
 - wpis do rejestru obiektów o największej wartości,
 - dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru,
 - przeprowadzanie bieżących prac konserwatorskich i remontów,
 - partycypacja w kosztach rewitalizacji zabytkowego muru cmentarnego (ogrodzenia cmentarza),
 - rewitalizacja zabytkowych obiektów i założeń,
 - sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem ochrony obiektów zabytkowych,
 - ustalanie kierunków konserwatorskich z WKZ,
 - ochronę dziedzictwa archeologicznego.
- e) promocja obiektów zabytkowych poprzez publikacje, ulotki, broszury i strony internetowe.

4. Zadania programowe na lata 2017-2020.

Założenie urbanistyczne Kowala	
Cel	Rozwiązanie
Uniknięcie dewastacji obiektów.	Bieżąca kontrola stanu zachowania obiektów.
Wyeksponowanie walorów estetycznych zabudowy miejskiej.	Usunięcie szpecących szyldów sklepowych i reklam występujących w nadmiernej ilości i wprowadzenie jednolitych i estetycznie dobranych tablic.
Podniesienie walorów informacyjno- turystycznych.	Przygotowanie i ustawienie tablic informacyjnych przy najważniejszych obiektach zabytkowych.

Stanowiska archeologiczne	
Cel	Rozwiązanie
Uniknięcie dewastacji obiektów.	Bieżąca kontrola stanu zachowania obiektów.

Podniesienie walorów informacyjno- turystycznych.	Przygotowanie i ustawienie tablic informacyjnych.
Upowszechnienie informacji dotyczących dawnych kultur i ich przedstawicieli.	Organizacja lekcji historii w terenie, młodzież w roli przewodników po Kowalu, współpraca z Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej

Cmentarz katolicki	
Cel	Rozwiązanie
Uniknięcie dewastacji obiektów.	Bieżąca kontrola stanu zachowania obiektów i ich ochrona.
Podniesienie walorów informacyjno- turystycznych.	Przygotowanie i ustawienie tablic informacyjnych.
Podniesienie walorów estetycznych i udostępnienie dla ruchu turystycznego.	Rewitalizacja obiektów: - uporządkowanie terenu - prace pielęgnacyjne przy zabytkowej zieleni - prace konserwatorskie przy wymagających tego zabytkowych nagrobkach.
Ruchome i nieruchome zabytki sakralne z terenu miasta Kowal	
Cel	Rozwiązanie
Uzyskanie dotacji do prac konserwatorsko-restauratorskich i robót budowlanych ze środków zewnętrznych.	Pomoc przy wypełnianiu wniosków i przygotowaniu dokumentacji.
Popularyzacja informacji na temat nieruchomych zabytków sakralnych z terenu gminy.	Przygotowanie i wydanie publikacji opisującej najciekawsze zabytki sakralne gminy.

5. Instrumentarium realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

Zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami będą wykonywane na podstawie następujących instrumentów:

- a) prawnych - wynikających z przepisów ustawowych tj. uchwałach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wykonywanie decyzji administracyjnych,
- b) finansowych tj. korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy unijnych, subwencje, nagrody,
- c) koordynacji tj. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego,
- d) instrumentów społecznych poprzez działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi.

IV. Realizacja i źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.

1. Realizacja i monitorowanie działania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Realizacja wyznaczonych celów i zadań Programu będzie monitorowana na bieżąco przez komórkę koordynującą realizację założeń programowych, stanowiąc punkt wyjścia do wprowadzenia niezbędnych i uzasadnionych do niego zmian. Z kolei analiza stopnia realizacji podjętych działań będzie dokonywana w trybie dwuletnim i w formie raportu przedstawiana Radzie Miasta (zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), co pozwoli na weryfikację przyjętych założeń, jak i ewentualną korektę kierunków działania.

2. Źródła finansowania Programu określone przez miasto Kowal.

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określone zostały w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku. Integralną jej częścią, wynikającą z zapisu art. 80 ust. 1, jest rozporządzenie ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określające szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane wpisane do rejestru zabytków oraz sposób prowadzenia dokumentacji w tym zakresie (Rozp. Min. Kult. z dnia 10 maja 2004. Dz.U. Nr 124, poz. 1303). Zgodnie z prawnymi zapisami, ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, wiążący się z finansowaniem prac konserwatorskich, restauratorskich, a także robót budowlanych spoczywa posiadaczowi zabytku (na podstawie prawa własności, użytkowania wieczystego czy trwałego zarządu). W przypadku Gminy

prorowadzenie i finansowanie robót jest jej zadaniem własnym i tego typu działania winny być uwzględnione w planach inwestycyjnych i planowanym budżecie. Gmina dysponuje możliwością finansowania wymienionych prac ze środków publicznych, jak budżet państwa, budżet jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej oraz prywatnych, jak osób fizycznych, osób prawnych, fundacji.

a) udział środków z budżetu miasta:

na rok 2017 - 10 000 zł

na rok 2018 - 10 000 zł

na rok 2019 - 10 000 zł

na rok 2020 - 10 000 zł.

b) zewnętrzne źródła finansowania:

- Departament Ochrony Zabytków, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Dziedzictwo Kultury-priorytet 1-Ochrona zabytków. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

- Fundusz Kościelny przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji - obiekty sakralne wpisane do rejestru zabytków (obiekty sakralne) - remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolację, remonty stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej.

- Urząd Marszałkowski - Departament Kultury - który ma wpisany w działalność dbanie o dobra kultury i podejmowanie działań ochronnych oraz uwzględnianie zadań z zakresu ochrony zabytków w budżecie Województwa Kujawsko- Pomorskiego, w tym zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury oraz wspieranie rozwoju kultury oraz ochrona i racjonalne wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego.

Dotacje udzielane są na wykonywanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Kujawsko-Pomorskiego, dostępnych publicznie, posiadających istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe i znajdujących się w złym stanie technicznym.

Urząd Marszałkowski przeznacza środki na restaurację zabytków w ramach:

- projektów kluczowych RPO Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

- przedsięwzięć ujętych w lokalnych programach rewitalizacji w ramach RPO.
- inwestycji w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.
- wsparcia z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. (źródło: www.kujawsko-pomorskie.pl)
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Toruniu - rewaloryzacja zabytkowych zespołów parkowych.
- Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu - dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków.
- Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Dorzecza Zgłowiączki - środki pozyskane w ramach działania „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju” przeznaczono na realizację działań: „Odnowa i rozwój wsi”, „Małe projekty”, „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej”, „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw”.

Literatura i źródła:

Chrzanowski Tadeusz, Kornecki Marian (red.)

„Katalog zabytków sztuki w Polsce” Tom XI Dawne województwo bydgoskie, Zeszyt 18 Włocławek i okolice, Warszawa 1988

Kallas Marian

„Opis Kowala z 1820 roku” (w: Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie, seria C Oświata i kultura 1980), Włocławek 1980

„Kowal miasto królewskie”, praca zbiorowa wydana przez Urząd Miasta Kowala, Kowal

Kunikowski Stanisław (red.)

„Włocławek i okolice”, Włocławek 2002

Osipowicz Grzegorz (red.)

„Kowal 14, Miejsce sepulkralno-obrzędowe ludności kultury amfor kulistych”, Toruń 2014

Prokopiak - Lewandowska Anna

„Dzieje miasta Kowala w latach 1918-1945”, Toruń 2006

Róziwicz Magdalena (red.)

„Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce, woj. włocławskie, tom 46”, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1993 r.

Szczepański Andrzej (red. przew.)

„Włocławek i okolice regionem turystyki aktywnej”, Włocławek

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Kowala [<http://www.kowal.bip.net.pl/?a=1251>].

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Kowal, Włocławek 2008.

Wykaz zabytków Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków (WEZ) i stanowisk archeologicznych - Wojewódzki

Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku.

Pozostałe źródła - adresy stron internetowych:

Publikacje UM Kowal:

<https://app.box.com/s/eyg2kdo6f5y36xm7y7r38k92mzme6w31>

<https://app.box.com/s/100bp2ipfq9kgirmpwhr9ccj9qcbmii5w>

Pozostałe:

<http://parki.kujawsko-pomorskie.pl/gwpk/tradycja-i-kultura> [31.03.2016]. [https://pLm.wikipedia.org/wiki/Herb Kowala](https://pLm.wikipedia.org/wiki/Herb_Kowala) [dostęp: 31.03.2016]. [https://pLm.wikipedia.org/wiki/Kowal \(miasto\)](https://pLm.wikipedia.org/wiki/Kowal_(miasto)) [dostęp: 12.03.2016]

Załącznik nr 1. Gminna Ewidencja Zabytków

Lp.	Obiekt	Adres	Czas powstania	Rejestr zabytków
1	brama cmentarna	Ul. Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	kon. XIX w.	
2	cmentarz parafialny	Ul. Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	poł. XIX w.	
3	d. cmentarz żydowski	ul. Dobiegniewska	XIX w. k.	
4	dom drewniany	Konopnickiej 18		
5	stodoła-warsztat	Jagielly 21-23 (d. nr 17)		
6	park miejski	Kazimierza Wielkiego	1940	
7	dom	Kazimierza Wielkiego 1	XIX w. 2 poł.	
8	dom	Kazimierza Wielkiego 3	XIX w. k.	
9	dom	Kazimierza Wielkiego 5	XIX w. k.	
10	dom	Kazimierza Wielkiego 7	XIX w. k.	
11	dom	Kazimierza Wielkiego 8	pocz. XX w.	
12	dawna szkoła powszechna, ob. Centrum Kształcenia Ustawicznego	Kazimierza Wielkiego 9	1877, 1933	
13	dom	Kazimierza Wielkiego 10	1913	
14	dom drewniano-murowany	Kazimierza Wielkiego 22	XX w. 20 lata	
15	dom	Kilińskiego 13/Kołątaja 15	XX w. 20 lata	
16	poczta	Kołątaja 5	XX w. 1 ćw.	
17	dom	Kołątaja 7	pocz. XX w.	
18	dom	Kołątaja 8	XIX/XX w.	
19	dom	Konopnickiej 36		
20	Dom	Konopnickiej 38		

21	dom	Kopernika 7	XIX w. k.	
22	dom, ob. Dom Pomocy Społecznej	Kopernika 19		
23	dom drewniany	Kopernika 28	XX w. pocz.	
24	dom	Kościuszki 1	XX w. 20 lata	
25	dom	Kościuszki 2	XIX w. 3 ćw.	
26	dom	Kościuszki 7/Kopernika	XIX w. k.	
27	dom	Kościuszki 14	XIX w. k.	
28	dom	Kościuszki 26	1 ćw. XX w.	
29	dom, d. młyn	Kościuszki 27	XX w. pocz.	
30	dom	Kościuszki 28	XIX w. k.	
31	dom drewniany	Kościuszki 32	XIX w. 3 ćw.	
32	dom d. mleczarnia	Kościuszki 36	k. XIX w.	
33	dom	Matejki 4	pocz. XX w.	
34	dom	Matejki 8	1 poł. XX w.	
35	dom	Mickiewicza 4		
36	dom	Mickiewicza 6	pocz. XX w.	
37	dom	Mickiewicza 8	pocz. XX w.	
38	spichlerz drewniany i warsztat murowany	Piłsudskiego 30/Kościuszki		
39	młyn mechaniczny, późn. elektryczny	Piłsudskiego 33	1915-1917	1998. 12. 18 - A/644 (dawny nr rej. zab. - 420/A)
40	dom	Piłsudskiego 25	XIX w. k.	
41	dom	Piłsudskiego 30	k. XIX w.	
42	dom	Piłsudskiego 57	XX w. 20 lata	
43	dom	Piłsudskiego 70	XX w. 20 lata	
44	dom	Piłsudskiego 84		
45	dom	Piłsudskiego 86		
46	dom	Reja 2/Sniadeckich	1910	
47	dom	pl. Rejtana 1	1900 ok.	
48	dom	pl. Rejtana 2	XIX w. k.	
49	dom	pl. Rejtana 3	1900 ok.	
50	dom	pl. Rejtana 4/Reja	1900 ok.	
51	dom	pl. Rejtana 6	XX w. pocz.	
52	dom	pl. Rejtana 8 - 9	XIX w. 2 poł.	
53	dom	pl. Rejtana 10	XIX w. poł.	

54	dom	pl. Rejtana 11	XIX w. 2 poł.	
55	willa	Słowackiego 10	XX w. 30 lata	
56	dom	Tylickiego 7	pocz. XX w.	
57	dom	Tylickiego 10	XIX/XX w.	
58	dom	Tylickiego 14		
59	dom	Tylickiego 24	1900 ok.	
60	dom	Tylickiego 26	XIX w. 4 ćw.	
61	dom	Tylickiego 27	pocz. XX w.	
62	dom	Tylickiego 28	XX w. 30 lata	
63	dom	Tylickiego 35	pocz. XX w.	
64	dom drewniany	Tylickiego 48	1900 ok.	
65	dom	Tylickiego 49		
66	spichlerze	Tylickiego 49		
67	dom	Tylickiego 50		
68	dom	Tylickiego 57		
69	dom	Wojska Polskiego 11	lata 30-te XX w.	
70	dom	Zamkowa 2	XIX w. k.	
71	dom, d. Dom Ludowy, ob. straż pożarna	Zamkowa 4	1875	
72	dom	Zamkowa 7		
73	kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Urszuli	Kazimierza Wielkiego 13	1604-1608	1927.04.29- A/456
74	plebania	Kazimierza Wielkiego 13	XIX w. k.	
75	kaplica cmentarna	Kazimierza Wielkiego	k. XIX	
76	kaplica grobowa Kretkowskich	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1857	
77	grobowiec Makowieckich, Lewandowskich, Agackich	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	XIX w. pocz.	
78	grobowiec Komeckich	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1897	
79	grobowiec Markowiczów	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1892	
80	grób zbiorowy	Dobrzyńska	1872	
81	Nagrobek Franciszka Kleckiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1920	
82	nagrobek Jana Kochanowicza	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1930	
83	nagrobek Józefa i Szymona Majewskich	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	XX w.	
84	nagrobek Józefa Krygiera	Kazimierza	1907	

		Wielkiego/Dobrzyńska		
85	nagrobek Józefa Wędolowskiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1924	
86	nagrobek Józefa Zakrzewskiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1923	
87	nagrobek Józefy z Bogatków	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	poł. XIX w.	
88	nagrobek Juliana Boczowskiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1877	
89	nagrobek Juliana Pruskiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1880	
90	nagrobek Twardowskich	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	I poł. XX w.	
91	nagrobek Ignacego Zbirochowicza	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1924	
92	nagrobek Józefa Ostoii Stobieckiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1888	
93	nagrobek Natalii Polińskiej	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1889	
94	nagrobek Pelagii Polińskiej	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1893	
95	nagrobek Jasińskich i Piperów	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	XX w.	
96	nagrobek Brykalskich	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	kon. XIX w.	
97	nagrobek Jędrzejewskich	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	kon. XIX w.	
98	nagrobek Stanisława Jałoszyńskiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1923	
99	nagrobek Stefanii Bondy	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	188(?)	
100	nagrobek Stefanii Korpusińskiej	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1917	
101	nagrobek Szczepana Korpusińskiego	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1906	
102	nagrobek Wandy Smotryckiej	Kazimierza Wielkiego/Dobrzyńska	1912	
103	układ urbanistyczny	-	XIV, I poł. XIX w.	
104	krzyż przydrożny	Wojska Polskiego/Kościuszki	1847, II poł. XX w.	
105	dom	Reja 4	1910	